

alle crediteuren voorlopig hun schulden niet behoefden te voldoen. Natuurlijk legde Duitsland tegelijk het buitenlands betalingsverkeer aan banden. Een reeks landen deed hetzelfde. De vlucht uit de Duitse mark werd gevolgd door een vlucht uit het Engelse pond; eind september liet de Engelse regering het pond vallen, binnen enkele dagen verloor het een vijfde van zijn waarde. Dat kwam de Nederlandse Bank op een verlies van f 30 miljoen te staan. Terwijl de directie der Zwitserse circulatiebank zich tijdig van haar pondenbezit ontdaan had, had die van de Nederlandse, naïevelijk geloof hechtend aan toezeggingen van de *Bank of England*, het hare aangehouden. Het kostte de president, mr. G. Vissering, zijn functie; hij werd door mr. L. J. A. Trip, gewezen president van de Nederlands-Indische circulatiebank, de Javase Bank, vervangen.

Intussen werd het Engelse voorbeeld nog in de herfst van '31 door een reeks staten gevolgd: nagenoeg alle overzeese delen van het *Empire*, de Scandinavische staten, Japan. De goudwaarde van de Japanse *yen* werd zelfs met 60 % verlaagd. Elk land dat devalueerde, hoopte door het goedkoper maken van zijn export een deel van zijn verloren buitenlandse handel te herwinnen – maar die handel stiet meer en meer op belemmeringen: beschermende maatregelen die men elders genomen had. Al in de zomer van 1930 hadden de Verenigde Staten hun invoerrechten drastisch verhoogd; Engeland, klassiek land van de vrijhandel, ging begin '32 hetzelfde doen. Pogend door diverse systemen van protectionisme het eigen bedrijfsleven te versterken, verzwakte staat na staat het bedrijfsleven van zijn handelspartners; de vicieuze cirkel nam een internationaal karakter aan en werkte zo weer in op de nationale economieën. Begin 1933 was als voornaamste symptoom van deze depressie (het samenvallen van een *baisse* in de korte conjunctuurgolf met een in de lange) de industriële productie in de wereld, de Sowjet-Unie niet meegerekend, tot de helft van 1929 ingekrompen; het wereldprijspeil was met bijna de helft gedaald; de internationale handel had in drie-en-een-half jaar tijd bijna een derde van zijn omvang en twee-derde van zijn waarde verloren – en dertig miljoen arbeiders liepen zonder werk.

Nederland, afhankelijk als het was van de functie die het sinds het midden van de negentiende eeuw in de wereldeconomie opgebouwd had, werd in die draaikolk meegesleept. Begin 1933 was de voortbrenging van de productiemiddelen-industrie, vergeleken met 1929, met meer dan de helft, die van de consumptiegoederen-industrie met meer dan een kwart gedaald¹; het

¹ Berekend naar het volume. De daling van de waarde was voor de productiemiddelen-industrie van 100 (1929) op 37 (1933), voor de consumptiegoederen-industrie van 100 (1929) op 53 (1932). A.v., p. 117.